

FILOSOFINĖS TOTALITARIZMO ANTINOMIJOS

Lilijana Astra

Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4628
Elektroninis paštas lilijana@mruni.eu

Virginija Jakimenko

Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas
Elektroninis paštas vijak@mruni.eu

Pateikta 2015 m. gruodžio 15 d.; parengta spausdinti 2015 m. gruodžio 30 d.

DOI:10.13165/SMS-15-7-2-02

Santrauka. Politinio totalitarizmo fenomenų tyrimo objektai implikuoja naujas teorines tyrimo priedas. Straipsnyje analizuojama antinomiška (prieštaringa) arba destrukcijai pasmerkta bet kurios rūšies politinio totalitarizmo sistemos lemtis kai, atsiradus neišsprendžiamoms vidiniams prieštaravimams tarp įstatymų, prigimtinių žmogaus raidos dėsnių ir principų, ji patiria savaiminį žlugimą.

Iškilaus mąstytojo Josifo Levino politinės filosofijos refleksijoje įdėmiai tiriami politinės prievartos reiškiniai, pabrėžiant, kad visiškai priešingų ir nesuderinamų, t. y. antinomiškų, žmogiškojo sakralumo ir ikicivilizacinio lygmens žiaurumo savybių derinys, kuris apibūdina totalitarinės sąmonės struktūrą.

Reikšminiai žodžiai: refleksija, totalitarizmas, antinomijos (prieštaros), ideologija, vertybės.

Įvadas

Hannah Arendt, viena iškiliausių praėjusio amžiaus politinių mąstytojų, savo klasikine tapusioje studijoje apie totalitarizmo ištakas klausė: „Kas atsitiko?“, „Kodėl tai atsitiko?“, „Kaip tai galėjo atsitikti?“¹.

XX amžiuje įsitvirtinusio totalitarizmo fenomeno apraiškos tapo istoriškai naujais diktatūrinio valdymo modeliais, visuotinei politinei kontrolei pajungusiais visais socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sritis. H. Arendt totalitarinius nacizmo ir stalinizmo fenomenus apibrėžė kaip iš esmės tapačius.

Josifas Levinas², vienas iškiliausių sovietinio laikotarpio mąstytojų, pastebėjo: „Mūsų vaikaičiai ir provaikaičiai negalės net įsivaizduoti, kaip mes galėjome gyventi ir išgyventi šitiek metų, kai bet kurią naktį kiekvienam iš mūsų grėsė areštas, sušaudymas arba tremtis į tokį mirties lagerį, iš kurio nesugrįžtama; kai kiekvienas iš mūsų galėjo tapti bet kurio skundiko auka, o budelis būdavo apdovanojamas ištaigingu butu arba vila ir turtu, atimtu iš nukankintos aukos“³.

Josifas Levinas daugelį dešimtmečių įdėmiai gilinasi į savo šalies politinės prievartos istoriją, rašydamas naktimis ir „į stalčių“, nes, kaip ir visi, labai bijojo KGB žiaurumų – kūrybiškai maštančios asmenybės būdavo uždarnos į beprotnamius arba tremiamos į Sibiro lagerius. Mąstytojas rašė, kad totalitarizmui, arba visoms prievartinėms diktatūroms, būdingos organizuotos žudynės, organizuota apgaulė, organizuotas melas ir organizuota korupcija. Tačiau, norint atskleisti paslaptinę ir nežmonišką jų veikimo galią, būtina išsiginčyti į jų atsiradimo priežastis.

Apsidrausdamas nuo galimo suėmimo, jis ir savo įžymiąją rusiškojo totalitarizmo ištakų studiją pavadino „Pamišėlio užrašais“, nes kaip kitaip sovietmečiu galėjo būti pavadintas politinės prievartos prigimties ir jos istorinių išsigimimų tyrimas. Leviną ypač domino dvi agresyviausios pasaulinės ideologijos; bolševizmas ir nacizmas, kurios ištisą šimtmetį buvo įgijusios tiesiog titanišką energiją, o jų griaunamoji galia tarsi neregėtas geopolitinis taifūnas praužė per visą Europą ir Aziją.

Rusiškojo totalitarizmo ištakos

XX amžiuje Rusija kaip totalitarinė valstybė patyrė išskirtinį politinį nuosmukį – iki pat ikicivilizacinio lygmens, kuriame atsivėrė nelogiškai žiauraus ir iracionalaus blogio pragarmės, kurias nebuvusiems arba esantiems kitapus sunku net įvardyti.

1 Arendt, H. 2002. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, p. 22.

2 Josifas Levinas (1901–1984) – unikali filosofinės lemties mąstytojas, savo metafizinėmis, pažinimo teorijomis, etinėmis, estetinėmis, politinėmis ir religinėmis idėjomis iškilęs ne tik virš savo gyvenamo laikmečio, bet ir virš klasikinės bei moderniosios filosofijos tradicijų. Kalbant apie pasaulėžiūrinės J. Levino gyvenimo ištakas, pabrėžtina, kad jų formavimasis sutapo su globaliais epochos įvykiais, kuriuos sukėlė Pirmasis pasaulinis karas ir imperinės Rusijos žlugimo agonija, prasidėjęs bolševikų teroras.

3 Levin, I. 1994. Sochinenija, Tom 2. Moskva, p. 114.

Apie jas liudijęs Varlamas Šalamovas pastebi, jog kančios neišaukština žmogaus, kaip apie tai bylojo klasikinė humanistinė tradicija ir pasaulinė literatūra. Sukrečiančiuose *Kolymos pasakojimuose* jis aprašo šurpią milžiniškų Sibiro mirties lagerių kasdienybę, kurioje totalinės politinės savivalės nužemintas ir pasmerktas žmogus yra žalojamas, bukinamas, netikėtai atsiveriant naujam budelio ir jo aukos vaidmeniui – jie abu pasirenge pasikeisti vietomis.⁴

Mąstydamas apie istorines politines prievartos fenomeno bruožus, Josifas Levinas pabrėžia, kad tik visiškai priešingų, netgi poliariinių sakralumo ir žvėriškumo bruožų derinys apibūdina būtent rusiškosios totalitarinės sąmonės struktūrą. Pavyzdžiui, Rasputino asmenyje kaip siaubingame groteske neatskiriamai susiliejo, susipynė ir šventumo ir gyvuliškumo (žvėriškumo) pradai. Taigi, jei Europoje šimtmečių laikotarpiu humanizmo idėjos tik stiprėjo, tai Rusijoje ši prieštaringa viduramžiškos sąmonės struktūra išliko žymiai ilgiau, humanizmo idėjos taip ir neišsivertino, o „šventumas“ tapo galutinai suardytas bolševikmečiu.

Totalios politinės prievartos istorija nėra atsitiktinių įvykių kratinys, o naujasis totalitarizmas nebūtinai turi būti panašus į senąjį. Josifo Levino politinės filosofijos refleksijoje būtent rusiškosios filosofinės tradicijos menkumas fatališkai ir negrįžtamai paveikė visos valstybės raidą arba istorinę lemtį: nė kiek ne mažiau nei ilgamžis totorių jungas šią milžinišką šalį izoliavęs nuo vakarietiško mąstymo ir tikėjimo. Jis rašo: „Rusijoje filosofinė mintis snaudė. Rusija dar neturėjo savo iškilių mąstytojų, nesukūrė savosios filosofinės mokyklos, kuri būtų pažėnklinusi pirmą pradžią visos nacijos sanklodą, panašiai kaip kartezietiškumas ir rusozimas Prancūzijoje, empirizmas – Anglijoje, klasikinis idealizmas Vokietijoje. Nebuvo nieko panašaus net į scholastinę mokyklą, atsiradusią europietiškaisiais Viduramžiais“⁵. Taigi, į Rusiją filosofija taip ir neatėjo, o jos minties, buvusios rimties arba miego būsenos taip ir nepažadino. Josifo Levino nuomone, stačiatikybė monopolizavo visas (arba visas bent kiek svarbesnes) kultūrinio gyvenimo sritis, nepalikdama vietos savarankiškam filosofiniam mąstymui. Ir tai negalėjo nepalikti ryškios žymės rusų inteligentijos kritinei savirefleksijai ateityje. Rusijoje filosofinė mintis visuomet buvo religijos arba politikos tarnaitė, kuri niekada nebuvo vertinama kaip visavertė ir jos buvo lengvai atsisakyta, kai pirmoji buvo uždrausta, o antroji – išmesta iš visuomenės gyvenimo sferos, įsigalėjus totalitarinei diktatūrai. Taigi, Rusija – vienintelė didelė valstybė Europoje, savo formavimosi metais neturėjusi išplėtoto filosofinio mąstymo, lygiai kaip ir klasikinio gerovės laikotarpio.

Josifas Levinas pastebi, kad visa senosios Rusijos gyvenimo sankloda ir ne vien senosios, galbūt, būtų buvusi visiškai kitokia, jei tik rusų vienuolynuose būtų buvę mokoma ir rašoma, kaip kad vakarietiškuose vienuolynuose – lotyniškai, graikiškai ir jei prie viso to dar būtų studijuojamas Platonas ir Aristotelis. Jau žymiai vėliau, totalitarinėje sovietų sistemoje, filosofija kaip tik ir tapo pirmąja išigalinčios

4 Šalamovas, V. 2015. *Kolymos pasakojimai*. Vilnius: Briedis.

5 Levin, I. 1994. *Sochinenija*, Tom 2. Moskva, p. 238.

totalitarinės politinės sistemos auka (nekalbant apie politinę literatūrą); kurį laiką gyvavo tik periferiniai filosofijos skyriai: estetika, filosofinė psichologija bei jų raiškos židiniai. Šie didžiojo lūžio metai žemės ūkyje taip pat tapo totalios prievartinės kolektyvizacijos pradžia ir kartu visų mąstymo sferų pabaiga.⁶

Beje, Josifo Levino nuomone, Rusija nepergyveno ir autentiškos politinės revoliucijos. Caro vienvaldystė „išišiso“ iki tokio laikmečio, kuriame išryškėjo kaip niekad sudėtingos socialinės problemos, o jų atsiradimą sąlygojo ne tik atsilikusio feodalinio gyvenimo atgyvenos, bet ir užgimęs kapitalizmas. Todėl margaspalvė, iš įvairių sluoksnių kilusi rusų inteligentija taip ir nespėjo subrandinti savarankiškos, pasitikinčio ir politiškai nepriklausomo kritinio mąstymo ir nacionalinės savimonės.

Josifas Levinas ironiškai pastebi, kad rusiškas protas iš viso linkęs į kraštutinumus – tiek į dvasingumą, tiek ir į materializmą, taip nukrypdamas (arba pasiduodamas) į žeminančią apgaulę. Bet ir vienu, ir kitu atveju jis linkęs pajungti protą tikėjimui, o tikėjimą – valiai. *Wishful thinking* yra sustiprinamas *wishful belief*: taip ir vienas žymiausių rusų filosofų Nikolajus Berdiajevas buvo įsitikinęs, kad Paskutiniojo Teismo dieną, visiems prisikeliant iš mirusiųjų, prisikels ir jo mylimas katinas. Josifas Levinas teoriškai apibendrina: savosios klasikinės filosofinės mokyklos neturėjimas, kuri, viena vertus, būtų drausminusi, kita vertus – gilinusi kritinį filosofinį mąstymą, tapo pražūtingu rusų politinės valdžios perspektyvai. Nors rusų inteligentija godžiai studijavo įvairias Vakarų filosofijos kryptis, tačiau iš karto pradėdavo jas dogmatizuoti ir kanonizuoti. Toks likimas ištiko ir Markso mokymą, kuris tuo metu labiausiai atitiko vyraujančias socialines ir etines nuotaikas ir kartu suteikė joms mokslinį paaiškinimą bei pateisinimą. Jei prancūzai ir anglai, išauklėti racionalizmo ir empirizmo dvasioje, marksizmą vertino kaip pernelyg metafizinį, nepakankamai racionalų arba empiriškai pagrįstą, o vokiečiai, išauklėti klasikiniame idealizme – nepakankamai metafizinį ir giliamintį, tai Rusijoje panaši filosofinė priešara net neegzistavo

Taigi, viso to rezultatas – rusiškojo filosofinio mąstymo slydimas paviršiumi, neturinčiame nei deramo racionalaus, loginio, nei empirinio pamato.

Štai šiame kontekste, Josifo Levino įsitikinimu, ir atsiranda svarbiausioji Spalio revoliucijos antinomija. Valstybė ir revoliucija – tai du tarpusavyje nesuderinami reiškiniai. Vienas iš jų naikina, žudo kitą. Semantinė totalitarizmo antinomija (gr. *anti* „prieš“ + *nomos* „įstatymas“) – tai prieštaringas politinis reiškinys arba politinio proceso prieštaravimas pačiam sau; prieštaravimas tarp dviejų logiškai interpretuojamų ir pagrįstų reiškinų, kurių teisingumo arba melo negalima paaiškinti totalitarizmo paradigmos kriterijais.

Laisvė, lygybė, gerovė – visos šios pamatinės vertybės Stalinui buvo tapusios neesminiais dalykais. Taip ir susiformavo visuomenė, kurioje milijonams žmonių buvo atimta jų asmeninė laisvė, alinant juos nepakeliamu darbu lageriuose; šioje pavergtoje visuomenėje nekontroliuojamai įsiviešpatavo biurokratija, o milijonai

---

6 Levin, I., *supra note* 5, p.239.

žmonių mirė iš bado, kentė didžiausią skurdą, valgė žolę, gyveno ankštai susispietę net po 10 žmonių viename kambaryje – tokia visuomenė buvo pavadinta socialistine.

Pažymėtina, kad politinio totalitarizmo schemoje išnyko netgi toks paradoksalus reiškiny, kai visiškai nemąstantis ir netgi nekritiškai vertinantis absoliučiai visus, netgi prieštaringiausias savo viršininkų nurodymus, žmogus staiga tampa pačiu vertingiausiu kapitalu ir labai patogia naujosios visuomenės – ne tik socializmo, bet ir komunizmo statybine medžiaga.

Juk niekas negalėjo net įsivaizduoti, kad dujų kamerose galima numarinti 5–6 milijonus žmonių, lygiai kaip niekam nė į galvą neatėjo mintis, kad galima ir net bus įgyvendinama prievartinė 120 mln. valstiečių kolektyvizacija, o milijonai žmonių kalės nepakeliamai sunkaus prievartinio darbo lageriuose bei vyks visi kiti stalininio laikmečio žiaurumai.

Mąstytojas teigė: „Aš netikiu vergiška prigimtimi.“⁷ Jo įsitikinimu, jei žmogus net gimsta nelaisvėje, tai kaip ir kiekvienas gyvas padaras jis gimsta jau būdamas laisvas ir turėdamas giliausią laisvės poreikį visiems tiems žmogiškosios raiškos veiksams, į kuriuos jį pastūmėja kritinis mąstymas ir tiesos pažinimo siekis. Taip išryškėja antinomiška bet kurios rūšies politinio totalitarizmo sistemos lemtis, kai, atsiradus neišsprendžiamiems vidiniams prieštaravimams tarp įstatymų, prigimtinių žmogaus raidos dėsnių ir principų, ji patiria savaiminę destrukciją ir žlugimą.

Išvados

1. Politinio totalitarizmo sistema įgalina apibrėžti valdžios diegiamų ideologinių dogmų ir viešojo socialinio, kultūrinio gyvenimo bei asmens laisvės kontrolės ribas.
2. Politinė valdžia įgyja ne tik absoliučią vykdomąją galią, bet ir neribotas galimybes ją taikyti. Totaliam žmogaus pajungimui reikalingas valstybinės prievartos aparatas lygiai kaip neformalus teroras ir savivalė.
3. Mąstytojas Josifas Levinas sukūrė vieną ryškiausių XX amžiaus rusiškos totalitarinės sistemos atsiradimo, įsigalėjimo ir griūties sampratą, pagrindęs antinomišką jos prigimties pobūdį. Kitaip tariant, jis išplėtė klasikinio kantiškojo antinomijos supratimo ribas, kai teorinis protas (vok. Vernunft) prieštarauja pats sau.
4. Leviniškoji semantinė totalitarizmo antinomija – tai vidinis politinio reiškinių arba proceso prieštaravimas pačiam sau; prieštaravimas tarp dviejų logiškai interpretuojamų ir pagrįstų politinių reiškinių, kurių teisingumo arba melo negalima paaiškinti totalitarizmo paradigmos rėmuose. Josifas Levinas, mąstydamas apie istorinius politinius prievartos fenomeno savytumus, pabrėžia visiškai priešingų, netgi poliariinių sakralumo ir žvėriš-

7 Levin, I., *supra note* 5, p. 414.

kumo požymio derinį, kuris apibūdina rusiškosios totalitarinės sąmonės struktūrą.

5. Jo manymu, Rusijoje filosofinė mintis niekada nebuvo vertinama kaip savarankiška ir jos buvo lengvai atsisakyta, kai pirmoji buvo uždrausta, o antroji – išmesta iš visuomenės gyvenimo sferos. Rusiškos totalitarinės valdžios pobūdį ir anomiškumą sąlygojo savosios klasikinės filosofinės mokyklos neturėjimas, kuri, viena vertus, būtų drausminusi, kita vertus – gilinusi kritinį filosofinį mąstymą.

Literatūra

---

1. Arendt, H. 2001. *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius: Tyto alba.
  2. Levi, I. 1994. *Sochinenija*. Tom 2. Moskva.
  3. Šalamovas, V. 2015. *Kolymos pasakojimai*. Vilnius: Briedis.
-

Lilijana Astra, Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos instituto lektorė, mokslų daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: šiuolaikinė sąmonės filosofija, vertybių kaita globalioje visuomenėje.

Virginija Jakimenko, Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos instituto docentė, mokslų daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: logika, šiuolaikinė filosofija.

PHILOSOPHICAL ANTINOMIES OF TOTALITARISM

Lilijana Astra, Virginija Jakimenko

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Modern research of such complex political phenomena as totalitarianism requires new concepts and theoretical approaches. Even more they are related with a phenomenon of antinomy and emergence of internal conflicts between the laws of the natural evolution of human laws and principles. Nevertheless totalitarianism undergoes spontaneous destruction and ruin.*

A famous thinker Joseph Levin in his conceptual system of political philosophy carefully investigated totalitarianism and the nature of brutality. Totalitarianism is based on antinomies that are diametrically opposed and irreconcilable to humanistic mind and culture.

Keywords: *reflection, totalitarianism, antinomy, ideology, values.*

Lilijana Astra, Mykolas Romeris University Institute of Philosophy and Humanity, Lecturer, Doctor of Philosophy. Research interests: philosophy of modern consciousness, change of values in global society.

Virginija Jakimenko, Mykolas Romeris University Institute of Philosophy and Humanity, Associated Professor, Doctor of Philosophy. Research interests: logic, modern philosophy.